

УДК 159.9-316.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-1-4>

Ковальчук Зоряна Ярославівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

ЛІДЕРСТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СОЦІО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано феномен лідерства та психологічні аспекти особистості, яка здійснює лідерську діяльність. Здійснено теоретичне дослідження прояву особистісних психологічних особливостей лідерів, які впливають на здійснення ними певної діяльності. Кожний соціум має свої правила існування, які сформувались у контексті соціо-культурного середовища. Різноманіття поглядів на життя та співіснування продукують певні особливості того, як люди бачать своїх лідерів, та як їх сприймають. У даному контексті важливо розглядати саме індивідуальні психологічні аспекти лідерів, та феномену лідерства як важливого елементу соціального конструкту. Адже вони впливають на те, як лідер сприймає себе у соціумі, як розуміє рівень своєї відповідальності перед суспільством. Саме загальноприйняті в першу чергу, культурні цінності та традиції впливають на особистість, її розвиток, суспільство може як слідувати сталим трендам співіснування, так і продукувати нові ідеї, у тому числі і через сприйняття лідерства, його вагомості та форм прояву. Унікальність лідерства в соціо-культурній площині полягає в унікальності даного феномену, який можливий виключно через соціальну площину, взаємозв'язок цінностей та традицій, індивідуальних психологічних особливостей лідера та колективної психіки. Феноменологічна особливість лідерства виражається у тому, що воно поєднує як індивідуальні психічні особливості індивіда, так і соціо-культурні установки та ціннісні орієнтації, які сприяють орієнтації на формування його діяльності. Також, психологічні аспекти, індивідуального та соціального характеру є різноманітними, їхня специфіка полягає насамперед в тому, що і ті і ті аспекти впливають на формування індивіда як лідера, та його взаємодію в соціумі, у такому статусі. Загалом, формуванню лідерства передують ряд певних ознак особистості, які виражають його мотиваційну сферу та професіоналізм, їхнє різноманіття також і виражає спрямованість особистості на певний тип прояву лідерських якостей та орієнтації на лідерство в тій чи іншій групі чи ситуації.

Ключові слова: лідер, політичне лідерство, особистість лідера, соціо-культурне середовище, мотиваційна сфера, особистісні властивості лідера.

Kovalchuk Zoriana. Leadership through the prism of psychological aspects socio-cultural environment

The article analyzes the phenomenon of leadership and psychological aspects of a personality engaged in leadership activities. A theoretical study of the manifestation of personal psychological characteristics of leaders that affect their performance of certain activities is carried out. Each society has its own rules of existence, which were formed in the context of the socio-cultural environment. The diversity of views on life and coexistence produce certain features of how people see their leaders and how they are perceived. In this context, it is important to consider the individual psychological aspects of leaders and the phenomenon of leadership as an important element of the social construct. After all, they affect how a leader perceives himself or herself in society, how he or she understands the level of his or her responsibility to society. It is primarily the generally accepted cultural values and traditions that influence the individual and his or her development, and society can either follow the established trends of coexistence or produce new ideas, including through the perception of leadership, its importance and forms of manifestation. The uniqueness of leadership in the socio-cultural plane lies in the uniqueness of this phenomenon, which is possible only through the social plane, the interconnection of values and traditions, individual psychological characteristics of the leader and the collective psyche. The phenomenological feature of leadership is expressed in the fact that it combines both individual mental characteristics of an individual and socio-cultural attitudes and value orientations that contribute to the orientation to the formation of his or her activities. Also,

psychological aspects, both individual and social, are diverse, and their specificity lies primarily in the fact that both aspects influence the formation of an individual as a leader and his or her interaction in society in this status. In general, the formation of leadership is preceded by a number of certain personality traits that express his or her motivational sphere and professionalism, and their diversity also expresses the personality's orientation towards a certain type of leadership qualities and orientation towards leadership in a particular group or situation.

Key words: leader, political leadership, leader's personality, socio-cultural environment, motivational sphere, personal qualities of the leader.

Вступ. Постать лідера – це важлива фігура кожного соціуму, на яку орієнтуються люди, слідує за нею. Вагомим феноменом будь-якого суспільства чи групи людей є те, що їм властиво віднайти собі того, кого вони будуть наслідувати. Разом з тим, кожна верства суспільства ототожнює себе зі своїм обраним лідером як взірцем своїх інтересів та ціннісно-моральних напрямів.

Сам феномен лідерства беззаперечно займає вагоме місце у приватному та публічному житті людей як такий, що може вказувати на соціальну значущість того чи іншого індивіда або його соціальну слабкість. Також, насамперед варто зазначити, що сутність лідерства розвивається та проявляється, насамперед, в індивідуальних особливостях індивіда.

Значна кількість соціально-культурних аспектів впливають на формування, розвиток чи деградацію особистісних характеристик, що безпосередньо впливають на особистість, її комфорт, взаємодію в суспільному житті з собі подібними особами.

У структурі особистості є диференціації типового та індивідуального, де типове – це те, що найбільш загальне та властиве кожній людині і загалом характеризує особистість, її свідомість, активність, розумові та вольові прояви, тощо. Індивідуальне – те, що характеризує окрему людину, її фізичні та психічні особливості, спрямованість, здібності, риси характеру, тощо. Іншими словами, – те, що вирізняє людину серед інших [1].

Саме окремі аспекти типового та індивідуального в структурі особистості впливають на становлення індивіда як лідера, соціально-значущою особою, яка має відповідальність не лише перед своїм життям, а й перед суспільством.

Також, особливу увагу варто звернути на мотиваційно-вольову сферу особистості, як, мабуть, найвагоміших чинник формування лідерських якостей через призму індивідуальної та соціальної площини.

Отже, мотиваційна сфера є доволі важливою для формування лідерських якостей та особистості загалом. Беручи до уваги соціальну сторону мотивації як аспекту особистості, варто зазначити соціальну мотивацію як особливість суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища та взаємодії з ним.

Отже, в контексті соціальної мотивації можемо стверджувати, що в її основу є не вроджені, а набуті потреби [2]. Тобто такі, що визначаються особливо гострими цінностями соціуму. Певною мірою, тут можна стверджувати про вагомість соціального, яке формується на основі соціо-культурного контексту, його особливостей, та визначає чи має вплив на визначення діяльності індивіда.

Однією з вагомих набутих потреб є прагнення до визнання, яке, у свою чергу, детермінує потребу індивіда в його лідерській діяльності. Адже, як нам відомо, поведінка та діяльність особистості визначаються та регулюються сукупністю мотивів, які мають ієрархічну модель та становлять потребнісно-мотиваційну сферу індивіда [3].

У контексті мотивації важливим є поняття мотивування особистості. Воно є важливим чинником формування спрямованості, що спонукає прояв активності індивіда, джерелом якої є мотив. Насамперед, до певних видів діяльності людину спонукають її бажання, інтереси, захоплення, установки, прагнення, тобто все, що визначає особистісну спрямованість щодо тої чи іншої ситуації [4].

Мета статті – проаналізувати лідерство через призму психологічних аспектів соціокультурного середовища.

Матеріали та методи. Реалізуючи основні концептуальні положення лідерства через призму психологічних аспектів соціокультурних середовищ, варто, насамперед, звернутись до ґрунтовних підходів в площині наукової психології, соціології та політології, які визначають сукупність характеристик лідера як особистості як соціо-культурного продукту, а також його психічних ознак, які впливають на формування лідерства та прагнень до нього самою особистістю.

Феномен лідерства розглядався в багатьох наукових працях. Серед вчених варто приділити увагу таким, як Дуглас Мак Грегор, К. Левін, Р. Лайкерт, Гарольд Дженін, Л. Серґєєва, В. Кондратьєва, М. Хромей, Р. Стоґділ та інші.

Результати дослідження. Психологічні особливості особистості лідера в цілому цікавлять сучасних вчених насамперед через те, що лідерство – це важливий конструкт у структурі міжособистісних стосунків. Кожен індивід має набір унікальних психічних властивостей, різноманіття яких проявляється саме в його діяльності та зв'язку з навколишнім світом, його суб'єктивним баченням та сприйняттям.

Загалом, існує багато чинників, які впливають як на індивіда, так і на особистість, яка виконує певну соціальну функцію у ролі лідера. Варто зауважити, що лідеру, в першу чергу, важливо орієнтуватися на соціум, який наділив його таким статусом, адже у даному контексті мова йде про те, що феномен лідерства визначає зміну певних орієнтирів у сприйнятті особистістю навколишнього середовища через систему соціальних норм та принципів.

Якщо ж взяти до уваги індивідуальні психічні особливості індивіда, то вони спрямовані, насамперед, на реалізацію прагнень до лідерства та становлення як суспільно-значима фігура. Не кожен індивід здатен до лідерства як особистісної спрямованості загалом, на що вказує ряд індивідуальних особли-

востей людини, до прикладу, пам'ять, уява, здібності, мислення і т.п.

Загалом частина певних особистісних рис переважає над іншими та має визначений характер, який реалізується, орієнтуючись на морально-етичні соціо-культурні особливості суспільства та ціннісні орієнтири самої особистості. Іншими словами, окремий індивід може мати розвинуту здатність до мислення, але набагато гірше розвинуту уяву. Відтак можемо говорити про те, що дана особа перебувала в певному соціо-культурному середовищі, де для виживання необхідні були аналітичні здібності (до прикладу, Японія), здатність мислити.

Саме соціальні чинники окреслюють тенденцію до розвитку певних індивідуальних психічних аспектів індивіда-лідера. Таким чином, ми можемо простежити певний зв'язок між соціальним впливом та тим, які саме якості в лідера мають бути більш розвинутими, щоб соціум сприймав певного члена своєї групи, класу професії як потенційного лідера. Адже лідерство передбачає наявність в колективі бажання наслідувати комусь, а в окремого індивіда-лідера – прагнення повести за собою колектив.

Аналізуючи проблему лідерства та його психологічних аспектів соціо-культурних середовищ, варто зупинитись на сучасних теоріях, які підсвічують різні аспекти бачення цього феномену.

1. Теорія «соціального обміну» Дж. Хоманса вказує на те, що соціальним відносинам характерний постійний процес обміну, оборот в якому здійснюється не лише матеріальними речами, а й почуттями та емоціями. У цих обмінних процесах індивід схильний на своєрідне «очікування винагороди». З чого випливає те, що виникнення лідерства вбачається саме як результат своєрідного психологічного обміну цінностями між учасниками взаємодії [5].

2. Харизматична концепція (М. Вебер) пояснює лідерство через здатність окремих людей притягувати до себе, викликати захоплення своєю особистістю [6]. Концепцію харизматичного лідерства, в основі якого стоїть

феномен харизми, розроблену М. Вебером, доповнила науковець Пірен М., зазначивши, що харизматична особистість має реальні або ж приписувані їй надзвичайні якості і певну виняткову обдарованість [7].

3. Теорія людських ролей Р. Бейлса розкриває роль «професіонала»-лідера, що орієнтований на вирішення ділових проблем, і «соціально-емоційного фахівця», який вирішує проблеми людських стосунків.

4. Прибічники інтерактивної теорії (С. Кові та ін.) вважають, що лідерство притаманне будь-якій людині, яка посідає відповідне місце в системі міжособистісних стосунків. У питанні того, хто саме прийме на себе лідерство, враховуються індивідуальні особливості кандидата в лідери, особистісні характеристики інших членів групи, наявної ситуації і завдання для виконання [7].

5. Синтетична (або комплексна) теорія розглядає лідерство як процес організації міжособистісних стосунків у групі, а лідера – як суб'єкта управління цим процесом; її особливістю є те, що сам феномен лідерства розглядається в контексті спільної групової діяльності.

6. Ситуативна теорія визначає лідерство як продукт ситуації. Вимоги ситуації диктують вибір адекватних засобів і прийомів поведінки, відповідної комбінації особистісних рис, що здатні максимально зважити на можливі зміни у її розвитку [8].

Загалом вищевказані теорії лідерства дають кращу можливість зрозуміти цей феномен і його важливість у соціальній площині, адже існування лідера без соціуму неможливе, як, зрештою, і неможливе існування соціуму без лідера. Такими основними лідерськими якостями можуть бути здатність організувати робочий процес, привертати до себе увагу, проявляти себе різними способами.

У феномені лідерства також важливу роль відіграє саме здатність лідера на орієнтацію до активної інтеграції в групі, соціумі. Важко уявити людину, яка представляє певну категорію або ж групу людей, і яка не намагається привернути на себе увагу і утримувати завдяки особливостям особистісних власти-

востей та характеристик, які інші особи вбачають цінними.

Лідер має відповідати очікуванням своїх послідовників, адже люди надають перевагу таким особистісним властивостям як чесність, аналітична здатність, компетентність та здатність притягувати. Саме так має виглядати лідер. Проте в даному контексті варто доповнити опис лідера важливими ознаками, цінними також і в політичному контексті.

Політики уособлюють своєю особистістю певні цінності та мають у своїй діяльності орієнтуватись на потреби та запити соціуму. Саме індивідуальна здатність до розвинутого мислення, та, наприклад, уяви, дає змогу краще провадити свою політичну кампанію та утворювати потрібний політику імідж, який йому вигідний, задля легітимізації своєї лідерської позиції як представника певних ідей або певної групи населення. Лідерська позиція також утверджується здатністю проявляти твердість своїх намірів та переконань. Людям властиво цим захоплюватись, адже в основі цього процесу вбачається впевненість у собі.

Загалом важливо говорити також і про здатність лідера вести за собою та притягувати і виражати інші цінності. У даному контексті варто згадати про роботу Дж. Кузеса та Б. Познера «Виклик лідерства», яка викликала ажіотаж серед осіб, що цікавляться питаннями лідерства та управлінської діяльності. У даній роботі ключова увага приділялась ролі цінностей у лідерстві та розкриті механізми досягнення успіху на основі їх залучення в діяльність організації та відносини з клієнтами. Цитуючи тих авторів, зразковий лідер у своїй діяльності має орієнтуватись на 5 основних стратегій, а саме:

- вказувати напрям;
- пробуджувати інтерес до спільного бачення;
- стимулювати процес;
- надавати іншим можливість діяти;
- надихати серця [9, ст.94].

Отже, узагальнюючи вищевказані стратегії, на які має опиратись зразковий лідер, варто приділити увагу тому, що вони, насам-

перед, націлені саме на рису ініціативності у формуванні відносин між людьми. Дана риса відіграє важливу роль у соціумі, та має позитивний відгук у суспільстві, адже вона спрямована на те, щоб проявитись у групі та, таким чином, вказати на власну домінуючу позицію і відсутність страху.

Існування лідерства як феномену цікаве також і тим, що в психології суспільства воно може проявлятися через концепти формального та неформального лідерства, що відчувається оточенням. Людям властиво підмічати для себе риси певної особистості та аналізуючи їх давати свою оцінку щодо неї. Відповідно, для того, щоб середовище сприймало індивіда як лідера, тобто наділяло його певним неформальним статусом, він має відображати впевненість та, що важливо, ефективність, яка підмічає сильну аналітичну сторону особистості, її стресостійкість та інші фактори, наявність яких може бути не дуже поширеною або розкритою достатньо.

Даний принцип виражається через неформальне лідерство, основною характеристикою якого є те, що особа здійснює свій вплив, застосовуючи власні навички та вміння, та її ресурси, в яких люди вбачають потребу. На противагу цьому, формальне лідерство вира-

жається через вплив з позиції сформованої соціальної ієрархії, тобто з позиції посади [10].

У даному контексті також особливу роль варто приділити питанню психологічної відповідальності, яка займає важливе місце у структурі особистості лідера, адже сам феномен відповідальності насправді не є простим та односкладним. Він включає в себе багато аспектів свого прояву та форм взаємодії. У загально-психологічному підході відповідальність характеризується як окрема психологічна категорія, основою якої є відповідна особистісна риса, або іншими категоріями, такими як почуття відповідальності, готовність (установки) до відповіді тощо [11].

Висновки. Лідерська позиція підкріплюється здатністю такої людини сприймати власну відповідальність, у разі чогось, проявити лідерство через вольову сферу, яка підкріплена певним обов'язком та певним очікуванням соціуму. Загалом, можна говорити про те, що дана особистісна риса є вкрай важливою для лідера, та припускаємо, що основоположною для сприйняття цілісності вольових, лідерських рис особистості.

Отже, сам феномен лідерства неможливий без наявності особистості лідера, або тієї, що сприймається неформально як лідер.

Список використаних джерел:

1. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія. К.: Форум, 2000, 543 с.
2. Алексеева А.І. Деякі складові змісту громадянської свідомості студентів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2000. Вип. 5. С. 3–7.
3. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с.
4. Александров Ю. В. Психологічні аспекти лідерства. Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: Матеріали наук. конф. (м. Харків, 21–22 верес. 2017 р.). Харків: НТУ «ХП», 2017. С. 152–154.
5. Рудь О.Л., Рудь Ю.Л. Неформальне лідерство в організації: взаємодія керівника та неформального лідера. Нові технології. *Науковий вісник КУЕІТУ*. Кременчук, 2009. № 1 (23). С. 204–209.
6. Малигіна Г.С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*, 2013. № 7. С. 52–55.
7. Пірен М. І. Основи політичної психології. Київ: Міленіум. 2003. 413 с.
8. Колосович О.С. Психологічні особливості виникнення та функціонування лідерства у професійній сфері. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів: ЛьВДУВС, 2012. Випуск 2(1). С. 391–400.
9. Нестуля С. І. Ціннісні аспекти сучасних концепцій лідерства. *Вища освіта України*. 2017. № 2. Дод. 1. Вип. «Університет і лідерство». С. 93–96.
10. Гродецька М. Неформальне лідерство як фактор управлінської діяльності. Матеріали II Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». 2019. С. 221–221.

11. Самко А.М. Особливості харизматичного лідерства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій для управління соціальними системами». Харківський політехнічний інститут, м. Харків, Україна, 2020. С. 67–70.

References:

1. Maksymenko, S.D., & Solovienko, V.O. (2000). *Zahalna psykholohiia [General psychology]*. K.: Forum. 543. 98 p. [in Ukrainian].
2. Alekseeva, A.I. (2000). *Deiaki skladovi zmistu hromadianskoi svidomosti studentiv [Some components of the content of students' civic consciousness]*. Zbirnyk naukovykh prats: filozofia, sotsiologhiia, psykholohiia. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo «Plai» Prykarpatskoho universytetu. 5. Pp. 3–7 [in Ukrainian].
3. Shakhova, O.G. (2019). *Sotsialna psykholohiia osobystosti: navch. posib. [Social psychology of personality: a textbook]*. Kharkiv: Kontrast. 116 p. [in Ukrainian].
4. Aleksandrov, Y.V. (2017). *Psykholohichni aspekty liderstva [Psychological aspects of leadership]. Lidery KhKhI stolittia. Formuvannia osobystosti kharyzmatychnoho lidera na osnovi humanitarnykh tekhnolohii: Materialy nauk. Konf.– Leaders of the XXI century. Formation of the personality of a charismatic leader on the basis of humanitarian technologies: materials of the scientific conference (Kharkiv, September 21–22, 2017)*. Kharkiv: NTU «KHPI». Pp. 152–154 [in Ukrainian].
5. Rud, O.L., & Rud, Y.L. (2009). *Neformalne liderstvo v orhanizatsii: vzaiemodiia kerivnyka ta neformalnoho lidera [Informal leadership in the organization: interaction of the leader and the informal leader]. Novi tekhnolohii. Naukovyi visnyk KUEITU. Kremenchuk – New technologies. Scientific Bulletin of KUEITU. Kremenchuk. 1 (23). Pp. 204–209 [in Ukrainian]*.
6. Malygina, G.S. (2013). *Vidpovidalnist osobystosti yak zahalnopsykholohichna problema [Personal responsibility as a general psychological problem]. Nauka i osvita – Science and Education. (7), pp. 52–55 [in Ukrainian]*.
7. Piren, M.I. (2003). *Osnovy politychnoi psykholohii [Fundamentals of political psychology]*. Kyiv: Milenium. 413 p. [in Ukrainian].
8. Kolosovych, O.S. (2012). *Psykholohichni osoblyvosti vynyknennia ta funktsionuvannia liderstva u profesiinii sferi [Psychological features of the emergence and functioning of leadership in the professional sphere]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna. Lviv : LvDUVS – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series. 2(1). Pp. 391–400 [in Ukrainian]*.
9. Nestulia, S.I. (2017). *Tsinnisni aspekty suchasnykh kontseptsii liderstva [Value aspects of modern concepts of leadership]. Vyscha osvita Ukrainy. 2017. № 2. Dod. 1. Vyp. «Universytet i liderstvo» – Higher education of Ukraine. № 2. Supplement 1. Issue «University and Leadership». Pp. 93–96 [in Ukrainian]*.
10. Grodetska, M. (2019). *Neformalne liderstvo yak faktor upravlinskoi diialnosti [Informal leadership as a factor of managerial activity]. Materialy II Mizhnarodnoi studentskoi nauково-tekhnichnoi konferentsii «Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia» – Materials of the II International Student Scientific and Technical Conference «Natural Sciences and Humanities. Topical Issues». Pp. 221–221 [in Ukrainian]*.
11. Samko, A.M. (2020). *Osoblyvosti kharyzmatychnoho liderstva [Features of charismatic leadership]. Materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Lidery KhKhI stolittia. Formuvannia osobystosti kharyzmatychnoho lidera na osnovi humanitarnykh tekhnolohii dlia upravlinnia sotsialnyimi systemamy». Kharkivskiy politekhnichnyi instytut, m. Kharkiv, Ukraina – In: Materials of the international scientific and practical conference «Leaders of the XXI century. Formation of the personality of a charismatic leader on the basis of humanitarian technologies for the management of social systems». Kharkiv Polytechnic Institute, Kharkiv, Ukraine. Pp. 67–70 [in Ukrainian]*.